

CEREN LORD
Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye
Türkiye'de Din Siyaseti

CEREN LORD Oxford Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde British Academy doktora sonrası araştırma görevlisidir. Lord daha önce Oxford Küresel ve Bölge Araştırmaları Okulu'nda (OSGA) Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nde Sasakawa Barış Vakfı doktora sonrası araştırma görevlisi olarak çalıştı. Oxford Üniversitesi'nden Modern Ortadoğu Çalışmaları alanında yüksek lisans derecesine sahiptir ve doktorasını Mayıs 2015'te London School of Economics, Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlamıştır. Akademik kariyerinin yanı sıra daha önce finans alanında Avrupa, Ortadoğu ve Afrika'ya odaklanan bir ekonomist olarak da çalışmıştır.

Religious Politics in Turkey. From the Birth of the Republic to the AKP

© 2018 Ceren Lord

Bu kitabın yayın hakları Cambridge University Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 3365 • Politika Dizisi 240

ISBN-13: 978-975-05-3594-9

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEREN LORD

Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'de Din Siyaseti

*Religious Politics in Turkey
From the Birth of the Republic to the AKP*

ÇEVİREN *Sami Oğuz*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
TEŞEKKÜR	11
Önsöz	15
Giriş	23
BİRİNCİ BÖLÜM	
Erken Cumhuriyet Döneminde Dinî Çoğunlukçuluk Nasıl Kurumsallaştı	65
İKİNCİ BÖLÜM	
Devlet İçindeki Mücadele, Diyanet ve İslâmileştirme	117
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Ulus Şekillendirmek: Diyanet'in Aleviliğe Karşı Müdahaleleri ve Sünnî İslâm'ın Ayrıcalıklı Kılınması	175
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Çok Partili Dönemde Dinî Alanın Genişlemesi	219
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Türkiye'de İslâmcı Hareket ve AKP'nin Yükselişi	275

**AKP'nin Yükseliş ve 2002'den Bu Yana Devlet için
ve Devlet İçindeki Mücadele.....**

313

Sonuç.....

363

Ek: DIYANET İŞLERİ BAŞKANLARI.....

385

KAYNAKÇA.....

387

DİZİN.....

431

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AO	Aydınlık Ocağı
AP	Adalet Partisi
AUK	Anayasa Uzlaşma Komisyonu
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
BJP	Bharatiya Janata Party (Hindistan Halk Partisi-HHP)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
ÇED	çevresel etki deđerlendirmesi
DITIB	Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği
DIYK	Din İşleri Yüksek Kurulu
DDB	Dernekler Dairesi Başkanlığı
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DV	Diyanet Vakfı
DYP	Dođru Yol Partisi
FETÖ	Fethullahçı Terör Örgütü
FP	Fazilet Partisi
HSYK	Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

INC	Hindistan Ulusal Kongresi (HUK)
İŞİD	Irak ve Şam İslâm Devleti
İHH	İnsani Yardım Vakfı
İHO	İmam Hatip Okulları
İİS	ithal ikameci sanayileşme
İSO	İstanbul Sanayi Odası
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İYC	İlim Yayma Cemiyeti
KCK	Koma Civakên Kurdistan (Kürdistan Cemiyetler Birliği-KCB)
KMD	Komünizmle Mücadele Derneği
KOBİ	küçük ve orta ölçekli işletmeler
KPSS	Kamu Personeli Seçme Sınavı
MBK	Milli Birlik Komitesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MIT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MM	Mezhepler Müdürlüğü
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Millî Selaâmet Partisi
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NT	nispi temsil
OHAL	olağanüstü hal
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	Saadet Partisi
ŞEV	Şeriye ve Evkaf Vekaleti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TİS	Türk-İslâm Sentezi
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOKİ	Toplu Konut İdaresi
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TRY	Türk Lirası

TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSKON	Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜRGEV	Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı
TÜSIAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UMNO	Pertubuhan Kebangsaan Melayu Bersatu (Birleşik Malay Ulusal Örgütü-BMUÖ)
USD	ABD Doları
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
YİE	Yüksek İslâm Enstitüsü
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

TEŞEKKÜR

Araştırmam¹ ve bu kitabın yazımına London School of Economics (LSE) ve Sasakawa Barış Vakfı (SPF) cömertçe destek oldu. Oxford Üniversitesi'ndeki SPF bursu sayesinde bu kitabı yazıp tamamlayabildim. Ayrıca inanılmaz derecede ayrıntılı geri bildirimler için taslağı elden geçirenlere teşekkür ederim. Umarım gündeme getirdikleri noktaların tamamına bakabilmişimdir.

Bu kitap yıllar içinde birçok kişinin yönlendirmesi, cömert desteği ve daha da önemlisi sabrı olmasa yazılamazdı. En derin teşekkürü doktora danışmanım Bill Kissane'e borçluyum. Kendisi akademik çalışmam ve gelişmemde biçimlendirici bir rol oynadı. Ayrıca LSE'de doktora yapmak için başvurumamı destekleyen danışmanım John Hutchinson'ın kavrayış ve katkıları için minnettarım. Değerli Hocam Deniz Kandiyoti'ye her zaman ve en kritik anlarda sonsuz ilham verdiği ve destek olduğu için özel bir teşekkür borçluyum, akademisyen olarak gelişimimde biçimlendirici bir rol oynamaya devam ediyor. Ayrıca beni yeni araştırma alanlarına yönlendiren entelektüel rehberliği için Besim Can Zırh'a da minnettarım.

1 Bu kitap 2015'te London School of Economics'de tamamladığım "Dini Çoğulculuk Prizmasından Türkiye'de Dinî Politikaları Yeniden Düşünmek" başlıklı doktora çalışmamı temel alıyor. Doktora çalışmam 2016'da Britanya Ortadoğu Araştırmaları Derneği Leigh Douglas Anma Ödülü'ne layık görüldü ve 2018'de Cambridge University Press tarafından (revize edildikten sonra) kitap olarak yayımlandı.

Araştırmalarım sırasında rastladığım ve çalışmama paha biçilmez katkılar yapan bütün cömert insanları listelemek çok zor. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Arşivi'nin muazzam yardımsever çalışanlarına, özellikle Faruk Nafiz'e yoğun tarihsel malzeme içinde yolumu bulmamı sağlayan uzman yönlendiriciliği için derinden müteşekkirim. Diyanet'in, zamanlarını ayırma konusunda çok samimi olan ve bana önemli kaynaklar sağlayan birçok çalışanına teşekkür etmek isterim. Ve Diyanet Vakfı'nda kendi arşiv araştırmasını ve düşüncelerini benimle paylaşmakta çok cömert ve şahane davranan Hicret Toprak ile tanıştığım için çok minnettarım. Araştırmam sırasında, fikirlerimi şekillendirme yardımcı olan birçok akademisyenle bir araya gelip çalışmamı tartışma fırsatım oldu; özellikle Yeşim Arat, Zafer Toprak, Fulya Atacan, Fuat Ercan, Murat Çokgezen, Mustafa Şen, Gül Berna Özcan, Mustafa Kemal Coşkun, Murat Koraltürk, Ayhan Yalçınkaya, Haldun Gülalp ve Suna Güzin Aydemir Decker'e ve arkadaşlarım Durukan Kuzu ve Fatih Çağatay Cengiz'e çok minnettarım. Özellikle Menderes Çınar'a teşekkür ederim. Kendisinin, Diyanet üzerine yüksek lisans tezimle ilgili araştırmamı yaparken, kavrayışı ve zaman ve kaynaklarını benimle paylaşmaktaki cömertliği, olmak istediğim akademisyen tipinin bir örneği olarak zihnimde yer etti. Eric Kaufmann'a ve LSE ve Oxford Üniversitesi'ndeki (Oxford Küresel ve Alan Çalışmaları Okulu ve Ortadoğu Merkezi'ndeki) meslektaşlarıma ve özellikle Philip Robins'e içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bütün şahane arkadaşlarım ve aileme sevgileri ve destekleri için borçluyum, ama aynı zamanda bu kitabı hazırlarken yaptığım uzun ve endişe verici yolculuk sırasında onları ihmal ettiğim için bir özür de borçluyum. Özellikle sevgili arkadaşım Melis Kobal'a hayata hep olumlu bakmama yardımcı ettiği ve sonsuz iyi niyeti ve cömertliği için derinden minnettarım. Mesut Akbaş'a Ankara'daki alan çalışmalarım sırasında evini paylaşma cömertliği için teşekkür ederim. Ayrıca entelektüel derinliği ve yönlendiriciliği paha biçilmez olan arkadaşım Tuncay Gürhan'a özel bir teşekkür borçluyum. Sonuncu ama son derece önemlisi, beni yetiştiren ve bugünkü insan haline gelmemi sağlayan anneme minnettarım.

Yaşamım boyunca ve bütün kariyer seçimlerimde bana koşulsuz inandı ve bütün kalbiyle destekledi.

Bu kitap sabrı, desteği ve entelektüel katkısı tarif edilemez olan eşim James'e adandı. Kendisine, rüyalarımın peşinden koşma gücünü verdiği için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Önsöz

Diyanet İşleri eski Başkanı Mehmet Görmez, yasal olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (bundan sonra Diyanet denilecek) gözetiminde olan 86 binden fazla caminin imamına 15 Temmuz 2016 gecesi devam eden darbe girişimine karşı seferber olmalarını isteyen bir mesaj attı. Görmez imamlardan halkın “dinî önderleri” olarak sela vermelerini ve vatandaşları darbecilere karşı koymak için sokağa çıkmaya teşvik etmelerini istedi. Gece boyunca, camilerden sokaklarda birikenlere yönelik yapılan ve tekbirlerle yanıt verilen savaş çağrılarının eşlik ettiği sonsuz sela sesleri duyuldu. İzleyen günlerde Görmez gururla “millet kulaklarında sela sesleri, ağzında tekbir ve ellerinde bayrakla hainleri yendi” dedi. Hizbut Tahrir Büro Şefi Mahmut Kar'ın yaptığı yorum, Diyanet aracılığıyla sürdürülen bu seferberliğin önemini gösteriyordu:

Darbe karşısında, teröre karşı direnme çağrısı belediyelerin hoparlörlerinden değil, camilerin hoparlörlerinden yapıldı. Diyanet'in darbe girişimine karşı oynadığı rol hayati idi, çünkü gece yarısından sabaha kadar camilerden salâ okunduğunu duyduk. Hiçbir şehirde halkın “demokrasi” diye haykırarak tanklara karşı yürüdüğünü göremezsiniz. Inananlar “Allahu Ekber” diye bağırarak kurşunlara cesaretle karşı koydu. Medyanın bunu “demokrasinin

zaferi” diye göstermeye çalışması, Allah’a şükür başarılı olmadı, çünkü camilerden yapılan çağrı halk üzerinde etkilidir (Tremblay, 25 Temmuz 2016).

Uzun zamandır kıyıya itilmiş bir aktör ve laik Kemalist devletin dini kontrol için kullandığı bir araç olarak göz ardı edilen ve yok sayılan, Türkiye ulemasının (Sünni din adamları) çoğunluğunu barındıran Diyanet, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) sözde Yeni Türkiyesi’ndeki yükselen konumunu ve genişleyen rolünü sağlamlaştırarak, 15 Temmuz gecesi sahnenin merkezini işgal etti. Ancak, bir gazetecinin “dinibütün Müslümanların ve İslâmcıların Diyanet’in açığa çıkmasını bilmekten rahatladığını ve cesaretlendiğini” (Tremblay, 25 Temmuz 2016) söylemesi, bu kurumun Cumhuriyet’in ömrü boyunca oynadığı rolle ilgili bir açık sırrın kabulü gibiydi.

Diyanet’in rolü hakkında ilk olarak, İslâmcı AKP’nin 2002’de iktidara gelmesinden sonra giderek artan biçimde kutuplaşan kamuoyunda yaşanan laiklik ve İslâm hakkında tartışmayı anlamaya çalıştığım 2000’li yılların ortasında düşünmeye başladım. Bazı kişiler partiyi gizli bir İslâmileştirme gündemine sahip olmakla suçluyorken, diğerleri onu demokratikleştirici bir güç olarak sunuyor, destekliyordu. Durumu daha iyi anlamak için Diyanet’in kamusal söylemini incelemeye başladım, yayınları üzerine ve özellikle bütün personeline dağıtılan aylık dergilerine odaklandım. Bu devlet kurumu 1924’te kuruldu ve Osmanlı’nın birincil İslâmi otoritesi olan Şeyhülislâmlığın yerine ulusalcı hükümet tarafından Ankara’da 1920’de kurulan Şeriye ve Evkaf Vekaleti’nin (ŞEV) yerini aldı. Osmanlı ulemasını içine alan Diyanet, yasal olarak “inançlar, ibadet ve İslâm’ın ahlâki temelleriyle alakalı işleri yürütmek, toplumu din hakkında aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmekle” görevlendirildi: Cumhuriyet, içindeki Müslümanların dinî yaşamı ve dinî faaliyetleri üzerinde bir kontrol tekeline sahipti. Kuruluşundan itibaren ve özellikle 1946’da çok partili sisteme geçişle birlikte, etkisi, faaliyet alanı ve gücü büyüklüğüyle birlikte arttı: Şu anda 120 bin kadar personele sahip ve etkilerini Türkiye’nin sınırları dışına taşırdı.